

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR
Interdiszciplináris Doktori Iskola

Rigó Róbert

Elitváltás Kecskeméten
(1938-1948)

című

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Témavezető:
Dr. Gyarmati György
egyetemi tanár

Kecskemét
2011

1. A témaválasztás sajátosságai

Dolgozatomban a kecskeméti elit legbefolyásosabb tagjainak változásait vizsgáltam 1938 és 1948 között. Emellett kutattam a korszak máig fel nem tárt helyi történeti eseményeit is, amelyek jelentős hatást gyakoroltak magára a helyi elitre is. Ezek között részletesen vizsgáltam a város kiürítésének és szovjet megszállásának sajátosságait, az 1945-ös és 1947-es választások eredményeit, a tulajdonviszonyokban történő nagyarányú változásokat.

A vizsgált korszak egy olyan csomósodási pont a XX. századi magyar történelemben, amikor az egymásra torlódott, több és mélyre ható rendszerváltás a társadalom működésének üzemmenetére is jelentős hatást gyakorolt. Olyan máig ható sorseseményeket éltek meg a kor emberei, amelyek hosszú évtizedek óta – a családi szocializáción keresztül – gyakran napjainkig is hatnak. Ezek közül érdemes kiemelni a jogbiztonság megrendülését, majd annak hiányát, a magántulajdon biztonságának a hiányát, a korábban sem erős társadalmi bizalom csökkenését, az igazságszolgáltatás politikai érdekek alá helyezését, a munkavállalók – főként az állami alkalmazottak – politikai jellegű átrostálásával járó egzisztenciális bizonytalanságokat, a társadalom működésének kiszámíthatóságába vetett hit megrendülését.

Az én helyi elitvizsgálatom abból a szempontból úttörő munka, hogy nem egy-egy hosszabb korszak elitjének a változásait vizsgálom, hanem egy olyan rövidebb időszakra fókuszálok, amikor egymást követően több és gyökeres elitváltás ment végbe. Így az időszak kiválasztása magával hozott több problémát is:

1. Többször megváltoztak a társadalmi rétegeképző dimenziók, így az elitképző szempontok is. A kecskeméti társadalom egy viszonylag rövid időszaktól eltekintve (1919-1920) évtizedeken át szervesen fejlődött. Ez alatt azt értem, hogy a saját mezővárosi tradíciói szerint, jelentős önkormányzatiság mellett dönthetett a saját ügyeiben. Az ilyen „nyugalmasabb” időszakokban a tudás, az iskolai végzettség, a rátermettség, a család presztízse, a vagyoni helyzet a meghatározó abból a szempontból, hogy az egyén olyan elitpozíciókba kerüljön, ami hatalmat biztosít a számára. 1938-tól ezt felülírták a vallási, majd faji szempontok, és ezekre hivatkozva lehetett a zsidók egy részét kiszorítani az elitpozíciókból, majd deportálni őket. Ez egy irracionális elitszelekciós mechanizmust jelentett. 1944-től egyre inkább felértékelődött a pártpolitikai megbízhatóság, és ezzel párhuzamosan csökkent a tudás és a rátermettség szerepe. A kommunisták és szövetségeseik 1945-től igyekeztek kiszorítani az elitpozíciókból azokat, akik a Horthy-korszak hatalmi elitjéhez tartoztak. Ez újabb irracionális elitszelekciót eredményezett. A háború alatti általános

elszegényedés és az azt követő hiperinfláció miatt a vagyoni és jövedelmi szempontok súlya is csökkent. Az olyan átmeneti időszakban, mint amilyen az 1945-ös év első fele volt, amikor a központi államhatalom nem tudta ellenőrizni a helyi szerveket, a rendőrség erőpozíciói is felértékelődtek.

2. Az elithez tartozás kritériumainak gyors változása a kutatás módszerének nyelvére fordítva azt jelenti, hogy 1938-ra és 1942-re vannak virilislíták, amelyek alapján fel lehet állítani a város legnagyobb adófizetőinek listáját, azt követően ilyenek már nincsenek. A város törvényhatósági bizottsága ismét működött 1945 februárjától, de abba már teljesen eltérő szempontok alapján kerültek be a tagok, mint korábban. Megszűnt a virilizmus és a választás lehetősége, helyette a pártok delegáltak tagokat. Az 1945-ös ideiglenes államhatalom időszakában az általam kialakított elitcsoportba a rendőrség tagjai közül többen is bekerültek hatalmuknál fogva, amivel gyakran vissza is éltek. A vizsgált időszak egészében a városban a jelentősebb hatalmat biztosító pozíciókat (elitpozíciókat) betöltő személyeket tekintettem a helyi elit tagjainak. Ilyenek voltak: a főispán, a polgármester, az országgyűlési-nemzetgyűlési képviselők, a politikai pártok vezetői, az egyéb vezető tisztviselők és a befolyásos, magas presztízsű személyek. Szintén problematikus a korban, hogy bizonyos intézmények szerepe, funkciója is változott. Például a nemzeti bizottság hatalma 1945 első felében meghatározó volt, azután csökkent a befolyása; 1946-ban a B-listázások miatt ismét megnőtt, mert ismét komoly hatalmi szerepet kapott.
3. A következő kérdés az volt, hogy milyen alperiódusokra érdemes bontani a korszakot, hány elitcsoportot célszerű kialakítani. Végül is az 1944 előtti időszakra vonatkozóan két elitcsoportot különítettem el egy zsidót és egy nem zsidót, majd a háború utáni időszakra vonatkozóan hármat: az első elitcsoportot az 1945-ös választásokig, a másodikat az 1947 végéig és a harmadikat az 1948 végéig tartó időszak elitje alkotta. A vizsgált évtizeden belül egyrészt a változásokra helyeztem a hangsúlyt: arra, hogy a hatalom- és uralomváltásokkal kik kerültek ki az elitcsoportokból és kik kerültek be ezekbe, mert így lehetett kimutatni a fluktuáció mértékét, másrészt azokat az életutakat próbáltam leírni, amelyeket az elit „tipikus” tagjai bejártak. Így a „pillanatnyi”, azaz éves változások is nyomon követhetők és ezek helye az egyén életútjának egészén belül.
4. A gyárak, üzemek, ingatlanok, ingóságok tulajdonviszonyai is kiszámíthatatlanul alakultak, és a tulajdonhoz való jog is sérült a vizsgált korszakban. Többé-kevésbé figyelmen kívül hagyták a németek is, a szovjetek is, bizonyos időszakban a város

lakóinak és az új hatalom birtokosainak egy része is. A háborút követő időszakban az üzemek, ingatlanok és ingóságok tulajdonviszonyainak változását igyekeztem nyomon követni.

5. Mivel ebben az időszakban a várost ért események is erőtejesen kihatottak az elit életére, életkörülményeire, változói pozícióira, ezeket sem lehetett megkerülni. Egy ilyen felfokozott és gyorsan változó időszakban felértékelődik az eseménytörténeti háttér, ami meghatározza az elitváltás okát, körülményeit. Ezeket helyi szinten is le kellett írni, alapvető kutatásokat is végezni kellett erre vonatkozóan, mert ezeket még nem kutatták korábban.

A vizsgált időszak viszonylag rövid, de annál jelentősebbek azok a változások, amelyeket átfog. A korábbi kapitalista társadalmi berendezkedés teljesen felborult, a megelőző időszakban viszonylag jelentős tulajdonnal rendelkező társadalmi csoportok vagy eltűntek a helyi társadalom éléről, mint a zsidóság, vagy kiszorította őket az új típusú berendezkedés a korábbi gazdasági pozíciókból. A tulajdonviszonyok átalakultak néhány év leforgása alatt, a korábban generációk alatt felhalmozott vagyonok néhány hét, hónap leforgása alatt a korábbi tulajdonosaiktól másokhoz kerültek. Ezt a folyamatot is igyekszünk megfigyelni és feltárni a dolgozatunkban.

2. A források

Monográfiám megírása során sokféle forrásra támaszkodtam. Ezek azonban elsősorban témám egy-egy részmozzanatához szolgáltak adalékkul. Az utóbbi néhány évben doktorandusz hallgatók és a levéltár fiatalabb munkatársai választották kutatási témájuknak Kecskemét történetének néhány jellegzetes területét, a XX. század első feléből, ugyanakkor kijelenthetjük, hogy a XX. század második felére vonatkozóan a város története jelenleg is alig kutatott terület. Kecskemét XX. századi történetéről csak mozaik darabjaink vannak, a kép összeállításához még nagyon sok résztanulmány megírására lesz szükség.

A második világháborút követő időszakra vonatkozóan jól hasznosítható két olyan kötet, amelybe a levéltár munkatársai különféle levéltári dokumentumokat válogattak a hetvenes években. Az egyik Bács-Kiskun megye 1945 utáni történetével foglalkozik, a másik Kecskemét második világháború utáni eseményeire vonatkozóan tartalmaz hasznos forrásanyagot. Mivel mindkét dokumentumgyűjtemény az 1970-es években jelent meg, bizonyos tartalmú dokumentumokat nem tartalmazhattak.

A levéltár kutatói közül Tánczos-Szabó Ágota foglalkozott a Bács-Kiskun megyei népbíróságokkal, így a kecskemétivel is. Az 1956-os forradalom kecskeméti eseményeit Orgoványi István dolgozta fel. A város történetének más eseményeit az 1945 utáni időszakra vonatkozóan szinte el sem kezdték még kutatni. Egy OTKA kutatás keretében készült kutatási beszámoló, mely bizonyos területeken igen jól hasznosítható, de a helyi történeti eseményekkel nem foglalkozik, és a társadalom változásairól is csak makroszintű elemzéseket tartalmaz 1980-ig.

Dolgozatomat elsősorban levéltári forrásokra építettem. A levéltári források terjedelmi egyenetlensége és információtartalmuk sajátosságai miatt a dolgozat egyes részei kidolgozottabbak, míg más részek elnagyoltabbak. Elsősorban a Bács-Kiskun Megyei Levéltár dokumentumaira támaszkodtam. A két világháború közötti időszak számomra egyik legfontosabb dokumentuma a város viriliseinek listája, amelyet 1939-ben úgy készítettek el az 1938-ban befizetett adó alapján, hogy külön felsorolták a leggazdagabb 88 zsidó és a legtöbb adót fizető 400 nem zsidó személyt is. 1942. évre vonatkozóan is – igaz, utoljára – elkészítették ezt a listát. A német megszállás időszakára vonatkozóan jórészt a Kecskemét felekezeti viszonyaira vonatkozó iratok és Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai nyújtanak fontosabb támpontokat.

A város kiürítésére és az ezt követő nehézségekre a város körzetvezetőinek iratai szolgáltatják a legbiztosabb és legnagyobb mennyiségű információt. A belterületi kerületvezetők naponta készítettek jelentéseket és különféle kimutatásokat az egyes kerületekben történt eseményekről. A külterületi körzetek vezetői is rendszeresen jelentették a területükön történő eseményeket. Ezeket 18 doboznyi anyag tartalmazza.

Kecskemét város polgármesterének iratai 1944-re vonatkozóan a szovjet megszállást követő két hónapra, novemberre és decemberre vonatkozóan mutatják be a városban történő eseményeket, főként az üzletek megnyitásával és az elhagyott javakkal kapcsolatosan.

A második világháborút követően az elhagyott javakat az Elhagyott Javak Kormánybiztossága (EJK) kezelte, amelynek volt kecskeméti kirendeltsége is, sajnos e szervnek csak kevés irata maradt fenn, azok is főként 1947–48-ból. Az EJK-t 1948-ban felszámolták. Az elhagyott javakkal kapcsolatos ügyeket ezt követően a Magyar Pénzügyigazgatóság Kecskeméti kirendeltsége kezelte, a korra vonatkozóan 20 doboznyi iratanyag maradt fenn.

A Kecskemét Város Polgármesteri Hivatal iratai igen nagy mennyiségű anyagot jelentenek. Az 1944-es iratok jelentős része a zsidó javak elvételével és elosztásával foglalkozik, illetve az ezzel kapcsolatos egyéni kérelmekkel. A szovjet megszállás utáni

korszakra vonatkozóan 19 doboznyi dokumentumot tekintettem át, amelyek mindenféle lakossági és városi ügyeket tartalmaznak: igazolási ügyeket, minisztériumoknak küldött jelentéseket, lakáshivatali ügyeket, ingó- és ingatlanigényléseket, polgármesteri megbízásokat műhelyek, üzemek újranyitására és vezetésére, a Vörös Hadsereg és a kórházak ellátásával kapcsolatos iratokat, kérelmeket, kimutatásokat.

A Kecskeméti Nemzeti Bizottság irataiból 4 doboznyi iratot tekintettem át, ezek tartalmazzák a nemzeti bizottság üléseinek jegyzőkönyveit és a különféle minisztériumokkal, a helyi szervekkel történő levelezését is. Emellett különféle szervek, pártok, hivatalok és magánszemélyek is gyakran fordultak a nemzeti bizottsághoz kérelmeikkel, javaslataikkal. A földosztással kapcsolatos problémákkal is foglalkozott a bizottság, továbbá a B-listázással kapcsolatos anyagok is elsősorban itt találhatók meg. A népbíróságokra vonatkozóan is érdekes anyagok kerültek elő, főként a személyi kérdések vonatkozásában.

Az igazoló bizottsági iratok jórészt megtalálhatók a levéltárban, bár forrásértékük csekély, mert a kitöltött formanyomtatványokból a személyes adatokon kívül csak sablonos információk derülnek ki. A Kecskeméten felállított mindkét igazoló bizottságnak megvan a mutató és iktató könyve, ez alapján az igazolás alá vont személyek adatlapjait meg lehet tekinteni. A véletlen folytán az egyik népbírósági per aktájában találtam rá egy igazoló bizottsági jegyzőkönyvre, amely egészen érdekes információkat tartalmaz.

A Kecskeméti Népbíróság és népügyészség iratai a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában 4,16 iratfolyómétert, azaz 34 dobozt tesznek ki. Az egyes évekre vonatkozóan igen eltérő az iratok mennyisége, az 1945-ös iratokból 21 doboz, az 1946-osból nyolc, az 1947-esből három és az 1948-as évből kétdoboznyi irat van. Ez tükrözi a népbíróság tevékenységének intenzitását is.

Kecskemét Város Közigazgatási Bizottságának iratai tartalmazzák a rendőrség havi jelentéseit, amelyek jól bemutatják a rendőrség munkáját és a város közhangulatáról is írtak jelentéseket. Más városi szervek is készítettek összefoglaló jelentéseket a bizottságnak, amelyek egy része fennmaradt.

A kecskeméti elit tagjairól az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában találtam hasznosítható dokumentumokat a Magyar Államrendőrség Budapesti és Vidéki Politikai Rendészeti Osztályainak iratai, a hangulatjelentések és a vizsgálati dossziék között. A Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban néztem át a Magyar Kommunista Párt iratait, és az MSZMP Pest Megyei Bizottság Archívumában a Magyar Kommunista Párt Dél-Pest Megyei Bizottság iratait is átnéztem.

A Magyar Országos Levéltár elektronikusan is hozzáférhető MDP jegyzőkönyvei közül a Szervező Bizottság irataiból használtam fel néhány dokumentumot, és áttekinttem az MTI napi híreit. A sajtótermékek közül felhasználtam a Kecskeméti Lapok néhány évfolyamát. Sajnos, a háború utáni időkre vonatkozóan a pártok iratai közül csak az MKP iratainak egy része maradt fenn, a többi elveszett.

A levéltári dokumentumok mellett statisztikai adatokat, dokumentumgyűjteményeket is felhasználtam dolgozatomhoz. Egy interjút is készítettem 2008 decemberében Kovács Bálinttal, aki 1942 és 1957 között Kecskeméten református lelkész volt, és sok érdekes információval szolgált a kutatott időszakra vonatkozóan. Felhasználtam néhány naplót, visszaemlékezést, szociográfiát is, amelyek véleményem szerint gyakran árnyaltabban és szemléletesebben fejezik ki a korszak hangulatát és sajátosságait, mint a levéltári dokumentumok. Ezek közül a legfontosabb Kovács Bálint és Sandberg Gusztáv visszaemlékezése.

3. Eredmények és következtetések

A vizsgált időszak helyi történetét igyekeztem tágabb horizontban elhelyezni, mert az egyedi jellegzetességek így ragadhatók meg leginkább. Kecskemét földrajzi adottságai nem kifejezetten jók, nincsenek folyók, ásványkincsek, termékeny, jó minőségű földje. Ennek ellenére azt igyekeztem bemutatni a dolgozat első részében, hogy a város vezetése és társadalma a különféle történelmi korokban viszonylag jól tudott alkalmazkodni a megváltozó körülményekhez. A középkorban a megtorpanások ellenére is fejlődött a város, egyre népesebb lett és az Alföld egyik legjelentősebb városává vált. A török időszakban sem pusztult el Kecskemét, mint sok más alföldi város, hanem a háborúk és járványok ellenére is vonzó bevándorlási célpont maradt és a legeltető nagyállattartás révén gazdaságilag is erősödni tudott. A XVIII. századtól meginduló tanyás gazdálkodás és a század végére, az egyre intenzívebb szőlő és gyümölcsstermesztés virágzott fel a gyenge minőségű homoktalajon. Kecskemét így a mezővárosi tradícióira és jórészt gazdatársadalmára építve, képes volt olyan termékek előállítására, amelyeket Nyugat- és Közép-Európa piacain is jól lehetett értékesíteni. A kortársak közül többen – főként a népi írók – Kecskemétet állították példaként, a többi mezőgazdasági túlsúllyal rendelkező hazai város elé, mint ahol jelentős gazdasági eredmények születtek, és ahol viszonylag kiegyensúlyozottabb a társadalomszerkezet. A második világháború annyiban módosította ezt a gazdaságot, hogy a zsidó kereskedőket igyekeztek kiszorítani a gazdasági életből, így a kereskedelemből is. Mint

ahogy az egész magyar gazdaság, úgy a kecskeméti zöldség- és gyümölcsexport is egyre inkább Németországba irányult és a helyi konzervgyárak is a német és magyar katonaság számára termeltek. Tehát Kecskemét egyrészt képes volt kitermelni, másrészt integrálni egy olyan elitréteget a város politikai, gazdasági és kulturális életének irányítására, amely a város története során képes volt meglátni a megfelelő irányt és előmozdítani annak fejlődését, boldogulását.

1944-45-től súlyos megrázkódtatások érték a város lakóit. Ettől az időszaktól kezdve éveken át más-más társadalmi csoportokat fenyegetett a teljes megsemmisítés és kisémmizés veszélye. Az intézkedések hátrányokkal, fenyegetettséggel és sorsuk kiszámíthatatlanságával jártak számottevő társadalmi csoportok számára, másoknak kivételes előnyt biztosítottak. Először a helyi zsidóság volt a megsemmisítésre ítélt társadalmi csoport, a javaikra a központi hatalom mellett a német és magyar katonaság és a város lakói közül sokan igyekeztek rátenni a kezüket. A javak elrablása és szétszórása ekkor még jórészt a jogszabályok mentén és a hatóságok irányításával történt. A város kiürítését és a szovjet megszállást követően a város teljes lakossága mind az élet, mind a vagyon tekintetében veszélyeztetetté vált, több mint egy évig. A város legmódosabb lakói közül sokaknak nem maradt szinte semmije. A front átvonulása után sokan az üres lakásokba tértek vissza, amit nem ritkán már másoknak utaltak ki közben.

Kecskeméti sajátosság, hogy a Vörös Hadsereg megszállása előtt Kecskemétet gyakorlatilag teljesen kiürítették, és a szovjet katonák szinte egy teljesen üres városba érkeztek. A szovjet katonai jelenlét a kiürített városban igen nagy károkat okozott 1944 utolsó két hónapjában és 1945 első felében is. Budapest ostromához Kecskemét az egyik legfontosabb felvonulási útvonalat és háttérbázist jelentette hónapokon át. Így itt a szovjet katonák száma magasabb volt, mint a polgári lakosságé, továbbá a helyi lakosságnak kilenc katonai kórházat kellett felszerelnie és ellátnia, ami nagy terheket rótt az itt élőkre. A sorra érkező és továbbvonuló katonai alakulatok széthordták a helyi lakosság ingóságait. Az emberek sokat szenvedtek a katonák erőszakoskodásai, rablásai miatt, különösen a kiterjedt külterületeken.

A háború utáni kecskeméti események kutatása alapján egyértelműen kijelenthetjük, hogy a helyi hatalmi, igazságszolgáltatási és rendőri szerveket az első pillanattól kezdve – vélhetően a szovjet katonai és biztonsági szervekkel szoros együttműködésben – az MKP uralta. A hatalmi szervek mindennapi működése az MKP politikai elképzelései alapján történt, így demokratikus viszonyokról ezen a szinten nem beszélhetünk. A különféle intézményekben (nemzeti bizottság, törvényhatósági bizottság, igazoló bizottságok,

népbírósi tanácsok, B-listázó bizottság) a baloldal (MKP, SZDP, NPP, szakszervezetek) négy-kettes többségben volt a jobboldali pártokkal (FKgP, PDP) szemben, így akaratát szinte minden esetben érvényesíteni tudta. Ez alól kivétel Bánó Mihály rendőrfőkapitány, és a politikai rendészeti osztály vezetőjének megbuktatása volt, aminek háttérében az állhatott, hogy botrányos működésük miatt a baloldali pártokból is többen ellenük szavaztak.

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a földreform és a nagybirtokos réteg felszámolása is különféle módon érintette az ország egyes részeit. Kecskeméten nem volt nagybirtokos, nagyobb birtok egyedül a város tulajdonában volt. A földreformhoz a város, az egyházak, a deportált zsidó birtokosok, illetve a szovjetek elől nyugatra menekültek földjeit vették elsősorban igénybe. Így Kecskeméten ennek a hozadékai a demokratikus viszonyok megteremtésében csekélyebbek voltak, mint országosan. A földreform végrehajtása során az MKP delegáltjai részéről jelentős visszaélések történtek. Ezeknek is betudható az, hogy a baloldali pártok Kecskeméten igen rosszul szerepeltek mindkét választáson.

A magyar állampolgárok a demokrácia és a piacgazdaság mellett tették le a voksukat 1945-ben és 1947-ben is. Kecskeméten a helyi lakosság 1945-ben és 1947-ben is határozottan elutasította az MKP, az SZDP és az NPP politikáját. Az ország összes törvényhatósági jogú városa közül mindkét alkalommal itt szerepeltek a leggyengébben. Kovács Jenő SZDP titkár 1946 januárjában az új főispán beiktatásakor a törvényhatósági bizottság ülésén kiemelte beszédében, hogy *„Az ország közvéleménye Kecskemétet úgy ismeri, mintha a reakció és a fasizmus melegágya itt lenne.”* A második világháború előtt és alatt Kecskeméten a szélsőjobboldal támogatottsága elenyésző volt. Így inkább azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Kecskeméten egyik szélsőséges politikai irányzatot sem támogatta a lakosság döntő többsége. Ennek oka lehetett a város szerves agrárfejlődése, a viszonylag kiegyenlítettebb társadalomszerkezet és a piaci viszonyok közötti boldogulásba vetett bizalom is. Az igazi probléma az volt ebben a korszakban, hogy hiába tette le a voksát az ország szavazópolgárainak többsége ezen politikai és gazdasági berendezkedés mellett, e célok megvalósítására, az ország szovjet megszállása miatt nem volt reális esély.

Ha az 1945 és 1948 közötti három évet hosszabb időperspektívában vizsgáljuk így olyan működésbeli kontinuitásokat, történelmi sajátosságokat figyelhetünk meg, amelyek a politikai berendezkedések változása ellenére is tovább éltek. Dolgozatomban részletesen vizsgáltam a tulajdonviszonyok változását. Ezen a területen jól megfigyelhető, hogy mind a Horthy-korszak végén, mind a háborút követő időszakban hasonló módon igyekeztek kezelni az egyre növekvő szociális nehézségeket. A zsidótörvények bevezetésével a zsidókat igyekeztek kiszorítani a különféle értelmiségi pályákról, annak érdekében, hogy azokba

keresztény alkalmazottak kerülhessenek. Törvényben szabályozták a zsidó földbirtokok kisajátítását, majd szétosztását is. A német megszállástól kezdődően a zsidók üzleteit, árukészletét, ingatlanait majd ingóságait is elvették, majd különféle társadalmi csoportok számára juttattak azokból. A front átvonulását követően a szovjet katonák kifosztották és széthordták a lakosság értékeinek jó részét. A lakosság, a különféle pártok és hivatalok részéről az ingóságok és ingatlanok igénylése tovább folytatódott a szovjet megszállás után is. Ekkor már az egykori zsidó javak mellett, a nyugatra menekültek javait is igényelni lehetett. A javak szétosztása, illetve azok pénzen történő megváltása során jól megfigyelhető, hogy az új berendezkedés a korábbi közép réteget hátrányosan megkülönböztette – még akkor is, ha a háború alatt üldözték – és a szegényebb munkásokat részesítette előnyben.

A magántulajdon korlátozásával és állami kézbe vételével kapcsolatosan érdekes, a város legjelentősebb gyárainak párhuzama: 1938-ban a Benedek-cég Kecskeméten is 10 évre az Országos Hangya Szövetkezet bérletébe került, majd 1945-ben a Munkás-Paraszt-Termelő-Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet 10 évre kapta bérbe az elhagyott Platter János-féle konzervgyárat. 1948-ban a Benedek-féle gyárat is államosították. Hasonló párhuzamok figyelhetők meg a jogbiztonság vagy a személyi biztonság hányában is.

A kecskeméti elit változásaival kapcsolatosan a következő megállapításokat tehetjük: Az időszak során három jelentős mértékű elítváltás és egy kisebb mutatható ki. Az első nagyarányú változás 1944-ben a zsidó gazdasági elit deportálása volt. A második elitcsere 1945 első felében játszódott le. Ekkorra szinte teljes egészében kiszorították korábbi pozícióiból a Horthy-kori elitet, csak néhány tagja tudta megőrizni a korábbi státuszát, vagy került még befolyásosabb pozícióba. A harmadik jelentős elítváltásra 1948-ban került sor, ekkorra a Horthy-kori elit utolsó tagjai is elveszítették elitpozíciójukat és a pártegyesüléssel az SZDP és az MKP vezetésében is jelentős személyi változások történtek. Kisebb mértékű változás a helyi elit soraiban 1946-47-ben történt. Ekkor igyekeztek kiszorítani a helyi MKP-ból az 1944-ben vezető szerephez jutott kétes személyeket és a rendőrség élén is ekkor voltak gyakori változások.

A Horthy-kori elit tagjai a szovjet megszállás elől egyrészt külföldre menekültek, másrészt a hazatért tagjait a politikai rendőrség letartóztatta, majd jórészt népbíróság elé állította. A börtönben nem egyszer megalázták és megfélemlítették őket. A főbb bűnök elkövetői nem tértek vissza a városba.

Az 1945-ben formálódó új elit körében fontos „stigmává” vált az illegális kommunista múlt, különösen az, ha valakit meghurcoltak 1919-es szerepvállalásáért. A másik fontos „stigma” az lett, hogy valaki elhagyta-e a várost a kiürítés során, vagy napokon belül

visszatért-e a közeli tanyavilágból. Ezek kiemelt szerepet kaptak az új elit pozícióba kerülése során.

A front átvonulása után az új hatalmi berendezkedés különféle adminisztratív és uralmi eszközökkel igyekezett felelősségre vonni és ellehetetleníteni a korábbi elit tagjait és középosztályi csoportjait. 1945-ben a korábbi elit felelősségre vonásában kiemelkedő szerepet kapott a politikai rendőrség mellett a népbíróság és a népügyészség. Az állami alkalmazottak kontraszelektálásában az igazolási eljárások és a B-listázások voltak meghatározóak. Az új hatalom kiépítésében feltételezhetően aktív támogatást kapott az MKP és a rendőrség is a megszálló katonaság mellett működő szovjet biztonsági szervektől.

A helyi elit vonatkozásában megállapíthatjuk, hogy a háború előtti elit rekrutációjában a családi háttér mellett az egyén teljesítménye, alkalmassága és tehetsége, az ambíciói meghatározó szerepet kaptak. A régi elit tagjai szinte kivétel nélkül felsőfokú vagy más magasabb szintű végzettséggel rendelkeztek. Ahhoz, hogy az elit tagjai lehessenek a szakmájuk vagy a gazdaságuk (földbirtok, kereskedelmi vállalat, magánvállalat, bank vezetése) területén is bizonyítaniuk kellett. Első lépésben valamilyen gazdasági érdekképviseleti vagy társadalmi-vallási szervezetben kaptak vezető tisztségeket, majd a közéletbe (helyi sajtó) és a politikai életbe is bekapcsolódtak. Ez az elit jórészt helyiekből formálódott, mellettük hosszabb idő és megfelelő teljesítmény mellett mások – nem a városban születettek – is bekerülhettek. Ez az elit sok-sok szállal kötődött a helyi mezővárosi hagyományhoz, amit az is mutat, hogy nagyrésztük földbirtokkal is rendelkezett.

A háborút követően az új hatalmi elit rekrutációjában már nem ezek a szempontok kapták a főszerepet. A legfontosabb kiválasztási szempont a politikai megbízhatóság, azaz a párthűség és az utasítás megfelelő végrehajtása lett. Ennek következtében kerülhettek elitpozícióba olyan kétes hírű, korábban baloldaliságuk miatt meghurcolt személyek, mint Básti Ágoston, Sztraka József vagy Bánó Mihály. Ők tekinthetők az MKP „epizód-elitje” reprezentánsainak is 1944 és 1947 között. Ebben az időszakban érkezett Kecskemétre a moszkovita Safrankó Emánuel is, de itt nem tudott megfelelő pozíciót szerezni, ezért máshová helyezték. Az „epizód elit” MKP-ból történő kiszorítására két zsidó származású személy: Vadász Ferenc és Gáti József kapott megbízást, de az 1947-es választáson az ő irányításuk idején is elég gyengén szerepelt a párt, Vadász ezután Budapestre került. Az MKP-ban volt a legjelentősebb fluktuáció a vezetők vonatkozásában, mert nem igazán sikerült megtalálni a megfelelő kádereket. Az is alátámasztja ezt a káderhiányt, hogy hosszas keresés után is alig találtak Kecskeméten „megfelelő” a párt érdekeit kiszolgáló népügyészt. A többi párt vezető

tisztviselői között jóval kisebb volt a fluktuáció, az FKgP, az SZDP és az NPP is jórészt ugyanazon a meghatározó személyek irányítása alatt politizált 1948-ig.

Kecskeméten a politikai átalakulásban és az 1945-ös elitváltásban is hangsúlyos szerepet kapott a rendőrség. Egyelőre nem tudjuk, hogy ez országosan mennyire általános jelenség. A rendőrség brutalitására jellemző, hogy a korábbi középréteghez sorolható személyek közül Kecskeméten is többen belehaltak a bántalmazásokat követően a fogdában elkapott betegségbe. Az átlag emberekkel a rendőrség fokozott kegyetlenséggel bánt, a különféle kínzásokra több forrásunk is utal. Minden bizonnyal a politikai rendőrség a népbírósággal együttműködve – a jelek szerint – ártatlan embert is felakasztatott. A rendőrség Kecskeméten is törvényen felül állt és a rendőrök jövedelmét is nem egyszer rablással egészítették ki.

A helyi népbíróság működésének vizsgálata során is több megállapítást fogalmaztam meg:

1. A népbírósági ügyek vizsgálati szakaszában sorozatos jogsértéseket követtek el. A politikai rendőrségen a gyanúsítottaktól felvett vallomások jelentős részét verés vagy megfélemlítés eredményeként sikerült kicsikarni, a tanúvallomások egy része szintén igazolhatóan megfélemlítés következtében született meg.

2. A vádemelés szakaszában a vádlottakat hamis vallomások alapján fogva tartották, az ügyészségre rendszerint a kihallgatást végző rendőrök kísérték a vádlottakat, akik emiatt gyakran ott sem mertek másként vallani. Az ügyész a vád bizonyítására elsősorban a vádlott önmagára nézve terhelő vallomását és a tanúk vallomásait használta, amelyeket a politikai rendőrség csikart ki.

3. A bírósági szakaszban a népbíróság az esetek egy részében csak a vád tanúit hallgatta meg, a védelem tanúit nem. Több olyan ítélet is előfordult, amikor csak egyetlen tanút hallgattak meg a vádlott elítélése során, sőt volt, akit ez alapján ki is végeztek. A népbíróságok rendszerint nem vették figyelembe, hogy a vádlottak a rendőrségen felvett, erőszakkal kikényszerített vallomásukat visszavonták. Másodfokon a NOT rendszerint „humánusabban”, tárgyilagosabban járt el, és igyekezett jogszerű maradni. Megállapíthatjuk, hogy a NOT ítéleteiben gyakran úgy határozta meg a fogva tartás mértékét, hogy a már letöltött ítélethez igazította. A politikai rendőrség gyakran nem vette figyelembe a NOT felmentő ítéletét, a szerintük „bűnöst” továbbra is fogva tartották vagy internálták. Tehát a NOT is asszisztált az elsőfokú döntésben kiszabott büntetésekhez, és nem egyszer előfordult, hogy a rendőrség felülbírálta a NOT döntéseit.

4. Ezen tények mellett meg kell állapítanunk, hogy a népbíróságok felállítása indokolt volt, és az ítéleteik egy részében valóban háborús és népellenes bűnösöket marasztaltak el. A Kecskeméti Népbíróság általam áttekintett ügyeiből sajnos, hiányoznak azon személyek pereinek az anyagai, akik a szovjet megszállás előtt a helyi főbb bűnök elkövetői voltak, akik nyíltan együttműködtek a németekkel és azonosultak a nemzetiszocializmus ideológiájával. A főbb bűnösök jórészt a város kiürítését követően nyugatra mentek, majd nem tértek vissza, legalábbis Kecskemétre nem. Ha más városba mentek és csak később tértek vissza, a felelősségre vonás könnyebben elmaradhatott. A főbb bűnösök pereinek a dokumentumai, akiket a népbíróság felelősségre is vont, nincsenek a levéltárban. Hiányzik például dr. Horváth Ödön főispán, Laczi István gettóparancsnok vagy dr. Farkas Ferenc, a Nyilaskeresztes Párt helyi vezetőjének a perirata.

5. A politikai rendőrség Kecskeméten már 1945 áprilisában és májusában jelentős letartóztatási hullámot indított el. A népbírósági perek jelentős része már májusban, júniusban kezdődött. Kecskeméten a népbíróság már megalakulásától kezdve az MKP érdekeinek megfelelően működött, és nem csak a valóban bűnösök ellen indultak eljárások.

6. Véleményem szerint nem lehet egy-egy népbíróság gyakorlata vagy egyes ügyek vizsgálata alapján országos érvényű következtetéseket levonni. Át kellene tekinteni az egyes népbíróságok ügyeit, és ezeket egységes szempontrendszer alapján feldolgozni. Feltételezésem szerint az egyes népbíróságok ebben az időszakban igen eltérő ítélkezési gyakorlatot folytattak, ami ugyanazon a helyszínen is változott az időben, attól függően, hogy miként alakultak a helyi politikai erőviszonyok, illetve a politikai rendőrség, a népügyészség, az MKP és a többi párt közötti viszony.

1945 és a koalíciós időszak nem tudta átformálni a város társadalmát csupán a korábbi struktúrát erodálta. Ez az évszázadok óta nem tapasztalt társadalmi-gazdasági roncsolás még nem tudta a korábbi társadalmi viszonyokat szétzilálni. Intézményesen és terrorisztikus eszközökkel társadalmi csoportokat részben vagy jórészt sikerült ugyan felszámolni, kiiktatni de 1948-ig nem alakult ki újabb társadalmi struktúra. Ehhez több idő kellett.

A szakirodalomban nem olvastam adatokat arra vonatkozóan, hogy egy-egy város megszállása után, azaz miután átvonultak a harcok a településen vagy az ország „felszabadítása” után mekkora lehetett a szovjet katonák „helyi” polgári áldozatainak száma. Kecskeméten ez igen jelentős méreteket ölthetett 1945-ben, mert decemberben még az is előfordult, hogy naponta több embert gyilkoltak meg és még 1946-ra vonatkozóan is vannak ilyen adatok.

Az eddigi kutatásaim több irányba is folytathatók. Egyrészt érdemes lenne megvizsgálni, hogy 1948 után a helyi elitben milyen változások történtek, maradt-e olyan személy ebből az időszakból, aki a későbbiekben is pozícióban maradt. Másrészt azt is jó lenne megtudni, hogy az ötvenes évek nomenklatúrája kikből formálódott, mekkora volt ebben a helyiek aránya. Harmadrészt a téma az adott korszakban is számos mélyebb kutatási irányt tesz lehetővé. A népbíróági ügyeket, a B-listázást, magát az elitváltást is lehetne nagyobb populáció és még mélyebb elemzés tárgyává tenni. A közeljövőben néhány kollégámmal az 1989 előtti helyi elit még élő tagjaival készítünk interjúkat.

Végül még egy szempontra szeretnék kitérni a korszak tanulmányozásával kapcsolatban. Empirikusan nem igazán bizonyítható az, hogy ebben az időszakban a közbizalom és közerkölcs igen jelentős mértékben erodálódott. Ugyanakkor a forrásaink jelentős része arról számol be, hogy miként igyekeztek jelentős csoportok megszerezni a deportált zsidók ingatlanait, ingóságait. A kiürítés és a megszállás első időszakában a rablás és fosztogatás általános jelenséggé vált. A jogbiztonság megszűnt. A javak szétosztása, igénylése, visszaszerzése terén a korrupció gyakorivá vált. A rendőrség nem a rend fenntartására és a törvények betartására ügyelt, hanem hatalmával visszaélve önkényeskedett, fosztogatott. Azok akik a népbírószágon az MKP érdekei szerint tanúskodtak előnyökre számíthattak. A B-listázások sem objektív kritériumok mentén történtek, hanem a bizottságban ülők önkényes döntései voltak a jellemzőek.

4. A témában megjelent publikációk, előadások

Tudományos előadások

1. *Kecskemét megszállása és a lakosság vagyoni viszonyinak változása 1944-45-ben.* Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület szervezésében a Honismeret napja 2007. szeptember 28. Kecskemét, Cifrapalota.
2. *A kecskeméti zsidóság vagy elvesztése 1944-ben.* Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából rendezett tudományos konferencia. Kecskeméti Főiskola „AGTEDU 2007.” Társadalomtudományi szekció, 2007. november 8. Kecskeméti Főiskola GAMF Kar.
3. *A Kecskeméti népbírószág 1945-1948.* Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából rendezett tudományos konferencia. Kecskeméti Főiskola „AGTEDU 2009.” Társadalomtudományi szekció, 2009. november 5. Kecskeméti Főiskola, Tanítóképző Főiskolai Kar.
4. *A népbírószág szerepe az 1945 utáni elitváltásban Kecskeméten.* Magyar Szociológiai Társaság konferencia, 8. Közép-európai identitások (Nagyalföldi Szakosztály), Debreceni Egyetem, 2009. november 14.
5. *„A Kecskeméti Népbírószág szerepe az elitváltásban és működésének néhány sajátossága”* címmel előadás a Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás 1945-

1950 című Népbíróság-történeti konferencián. Bács-Kiskun Megyei Főügyészség, Kecskemét, 2011. május 23.

Tanulmányok:

1. Kecskemét népességszámának alakulása a népszámlálási adatok tükrében. In: *Magyar Tudomány Ünnepe Bács-Kiskun Megyei Tudományos Fórum*. AGTEDU 2004. (szerk.: Dr. Lévai Péter – Lipócziné Dr. Csabai Sarolta – Dr. Nagyné Dr. Fehér Irén – Dr. Pintér István) Kecskeméti Főiskola, Kecskemét, 2004. 312-318. o.
2. Társadalmi változások Kecskeméten a népszámlálási adatok alapján (1930-2001). *Forrás*, 2005. december, 76-89. o. Interneten is: <http://www.forrasfolyoirat.hu/archivum>, 2005. december.
3. A kecskeméti zsidóság vagyronvesztése 1944-ben. In: *Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából rendezett tudományos konferencia kiadványa*. AGTEDU 2007. (szerk.: Prof. Dr. Belina Károly – Dr. Klebniczki József – Lipócziné Dr. Csabai Sarolta – Borsné Dr. Pető Judit) Kecskeméti Főiskola, Kecskemét, 2007. 337-343. o.
4. A zsidó vagyron sorsa Kecskeméten (1944-1949). *Forrás*, 2008. szeptemberi szám, 42-81. o. Interneten is: <http://www.forrasfolyoirat.hu/0809/rigo.pdf>
5. A német megszállás, a front átvonulása és az azt követő időszak Kecskeméten (Interjú Kovács Bálint református lelkésszel). *Forrás*, 2009. júniusi szám, 22-38. o. Interneten is: <http://www.forrasfolyoirat.hu/0906/rigo.pdf>
6. A Kecskeméti népbíróság 1945-1948. In: *Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából rendezett tudományos konferencia kiadványa*. AGTEDU 2009. (szerk.: Prof. Dr. Belina Károly – Dr. Klebniczki József – Lipócziné Dr. Csabai Sarolta – Borsné Dr. Pető Judit) Kecskeméti Főiskola, Kecskemét, 2009. 485-490. o.
7. A Kecskeméti Népbíróság néhány ügye. *Forrás*, 2010. februári szám, 60-78. o. Interneten is: <http://www.forrasfolyoirat.hu/1002/rigo.pdf>
8. Ügyek és következtetések a Kecskeméti Népbíróságról. In: Gyenesei József (szerk): *Bács-Kiskun Megye Múltjából 24*. BKMÖL, Kecskemét, 2010. 360-408. o.